

ЛЕЎ САПЕГА: ГРАМАДСКАЯ ЗГОДА, ДЫКТАТУРА ПРАВА, АБОРОНА ДЗЯРЖАЎНАЙ ЦЭЛАСНАСЦІ

У сённяшняю для Бацькаўшчыны лёсавызначальную эпоху часцяком рубам ставіцца пытанне аб стварэнні суверэннай, вольнай, цэласнай, прававой дзяржавы. Для гісторыкаў, якім праз дакументальныя крыніцы вядома гісторыя Вялікага княства Літоўскага XVI ст., вышэйзгаданае пытанне ставіцца інакш: аб вяртанні Беларусі да еўрапейскай прававой, самастойнай дзяржаўнай адзінкі. Менавіта XVI ст. зрабіла беларускую гісторыю феноменам заканадаўства, акумуляванага ў Статутах Вялікага княства Літоўскага 1529, 1566, 1588 гадоў, якое ўвабрала і здзейсніла ўсе рысы дзяржаўнага права: адпрацаваную, непарушную сістэму і прынцыпы фарміравання і функцыянавання інстытутаў улады і органаў кіравання, поўную самастойнасць унутранай і знешняй дзяржаўнай палітыкі, гарантаванасць правоў і выканання абавязкаў грамадзян.

У апошняй чвэрці XVI — першай трэці XVII ст. стваральнікам і гарантам статутных норм з’яўляўся выдатны дзяржаўны дзеяч — падканцлер, канцлер, гетман Вялікага княства Літоўскага Леў Іванавіч Сапега. Кожны яго практычны крок палітыка, дыпламата, кожнае яго публічнае выступленне, публіцыстычны твор, прыватны ліст для даследчыка з’яўляецца найвышэйшай каштоўнасцю, якая ўвасабляе дух і сутнасць эпохі.

Таму раней цалкам нязнаны, не прадстаўлены да ведама грамадскасці артыкул-зварот да караля Рэчы Паспалітай Жыгімонта III, які падпісаны канцлерам Вялікага княства Літоўскага Львом Сапегам, безумоўна, з’ява неардынарная. Ён захоўваецца ў Галоўным архіве старажытных актаў у Варшаве, архіве Радзівілаў, фондзе другім, справа пранумаравана лічбаю 239. Крыніца змешчана на 20 аркушах і ўтрымлівае разважанні наконт актуальных праблем сучаснасці (датаваны дакумент 1590 годам), а таксама вечных каштоўнасцей грамадства.

Эпіграфам да ўсёй працы маглі б стаць апошнія радкі звароту да караля Льва Сапегі, у якіх ён выказвае перакананасць у тым, што толькі грамадская згода з’яўляецца гарантам моцы, стабільнасці, росквіту любой дзяржавы ў любы час: «Абы толькі згodu і міласці паміж сабой захавалі, а ў згодзе і міласці братэрскай да вырашэння спраў у Рэчы Паспалітай прыступалі. Бо калі ў згодзе, тады з малых рэчаў вялікія вырастаюць, а нязгода й найвялік-

шыя дзяржавы разбураюць. Паглядзіце толькі за сценку да суседаў сваіх, да вугорскага (венгерскага. — П. Л.) каралеўства, якое было на ўвесь свет слаўнае, моцнае, багатае, квітнеючае. А як нязгода ўчынілася паміж самымі вуграмі, тады каралеўства да мізэру спалася і знішчана стала»¹.

Менавіта, каб не дапусціць нешта падобнае, канцлер Вялікага княства Літоўскага дае свае ацэнкі пачатку каралявання і парады на будучыню Жыгімунту III. Ліст пачынаецца наступнымі словамі: «Як справы ўсе боскія ёсць да канца непаразумелыя і неахопленыя, так і панствы ўсе, у тым ліку Рэч Паспалітая, перад іншымі звыкла прадстаўляюць і адметнасць, і ўсялюдскасць, і дабрачыннасць. Непатрэбна згадаць вашым міласцям, што адбывалася ў мінулыя часы, усё ведаеце вы самыя. Але далёка не ходзячы, за першым яго каралеўскай міласці прыбыццём, ведае ваша міласць, да чаго справы дайшлі: каранаванне было шкадлівае і вайна хатняя мела месца, як і вольнасці, маёмасць, жонкі, дзеці, мы самыя ўсе не мелі бяспекі. Што, аднак, усё з добразычлівасці боскае хутка пасля ўкаранавання яго каралеўскай міласці выправілася»².

Але каб і ў будучым у Рэчы Паспалітай не складваліся памежныя для яе існавання сітуацыі, на думку Льва Сапегі, трэба ствараць у дзяржаве дваіную абарону: унутраную і знешнюю. Першая абарона павінна грунтавацца на дыктатуры права, каб заканадаўства не парушалася ні на ёту. Другая павінна базавацца на моцы і пільнасці дзяржавы. Вось як канструюе падобны стан рэчаў вялікі дзяржаўнік: «Што трэба ўчыняць таму, які хацеў бы праяўляць турботы аб дабры Рэчы Паспалітай? Менавіта такую павіннасць ускладае на сябе яго каралеўская міласць, якая з’яўляецца найвышэйшым і найпершым апекуном і абаронцам цэласнасці і вольнасці Рэчы Паспалітай. Дык цэласнасць і вольнасць дваякай аховы патрабуюць. Найперш, каб дамы ад абцяжарвання нязвыклымі і непатрэбнымі падаткамі, якое праз урады дзеіцца, аберагчы. Для гэтага яго каралеўская міласць мае з дапамогай боскай права паспалітае, якога трэба без абцяжарвання прытрымлівацца. І тады падчас усяго панавання яго каралеўская міласць бяспечна на абодва вуха можа ў той меры спаць... Другую абарону вольнасці і цэласнасці вашай міласці трэба мець ад пастаронняга непрыяцеля, каб не толькі вольнасці і свабоды, але здароўе, маёмасць, жонак, дзетак, набажэнства не адняў і не ліквідаваў у вашых міласцей. Да таго ж тых жа самых вашай міласці памкненняў і захадаў правам

абараняць не заўсёды ёсць патрэба, бо там не правам паспалітым, але моцай і абаронаю адстойваць трэба. Ужо тут не трэба спаць на абодва вуха, трэба быць насцярожаным, сваёй зямлёй патрэбна добра кіраваць і падрыхтавацца, калі вельмі стала небяспечна, што непры-

яцель зробіць замах на вольнасці вашых міласцей, на здароўе і жыццё вашых міласцей. Кароль, яго міласць, павінен быць як найвышэйшы страж добра і бяспекі. Ваша міласць з панамі раднымі і пасламі вашай міласці ў гэтай справе вялікай і важнай, а важней якой быць не можа, пільна б пачаў яе абмысліваць...»³

Самай вялікай заганай для дзяржаўнай існасці Леў Сапега лічыў унутраныя канфлікты, якія, на яго думку, можна не дапусціць толькі шляхам строгага выканання законаў ва ўсім, асабліва ва ўзаемадачыненнях вышэйшых органаў улады: караля, рады, сойма. Разважанні на гэты конт выкладзены канцлерам наступным чынам: «Бачыцца для каралеўскай міласці, каб ад вырашэння спраў хатніх пачынаў, каб указаў наперад вашым міласцям, каб мінула практыкі не паўтарылася, каб не адбывалася без ведама вашай каралеўскай міласці з'ездаў некаторых польскіх ваяводстваў. Бо калі што-небудзь заведзенае будзе парушана, здзейсніцца на справе з патураннем вашай міласці, што на мінулым сойме адбылося і як на ім да гэтага дайшло... Ці было калі такое, што з пагардаю, няўвагай да асобы яго каралеўскай міласці, без яго каралеўскай міласці ведама, і найменшую пільнасць да яго каралеўскай міласці аказаўшы, з'езды паспалітыя ў некаторых ваяводствах былі скліканы, былі накіраваны пасольствы, якія абвяшчалі аб іх скліканні, былі складзены спісы ўдзельнікаў з прысягай, значныя і важныя абвінавачанні і пакаранні на іншых братоў у час іх адсутнасці былі складзены. Калі б хто-небудзь і хацеў рабіць тое, што належыць уладзе і моцы яго каралеўскай міласці, тое не можа здзяйсняць. Падобнае толькі самой яго каралеўскай міласці рабіць належыць. Тыя ж, хто хоча для справы іншай склікаць з'езды сапраўдныя, якія паводле права павінны быць сабраны, неабходна, каб пасольствы з просьбамі сваімі да яго каралеўскай міласці пасылалі. Такія не могуць быць вінаватымі. Але тых, што навідавоку правы, якія належаць яго каралеўскай міласці, самі сабе складалі, пэўна знойдзе яго каралеўская міласць, што тое супраць яго рабілася. І надалей згодна свайго загаду, па бацькоўскай традыцыі, па гэтаму праву яго каралеўская міласць павінна паступаць. Такія лекі ў гэтай справе няхай шукае і для сябе ўжывае, каб не было патрэбы падаваць камяні замест хлеба ці вужа замест рыбы вашым міласцям, якіх бы, як сыноў, пакахаў. Але, калі запатрабуе хто з'езды склікаць, запатрабуе хто з яго каралеўскай міласцю ў чым-небудзь мець сувязь, тады без сваіх таінстваў маюць рабіць, каб з'езды прадстаўнічыя былі і парадкам звыклым у Рэчы Паспалітай былі сабраныя. Маюць сойм вальны збіраць, на якім не ад часткі якой, не сходам абмежаваным, але ад усіх станаў тыя справы ўсе павінны быць разгледжаны...»⁴

Такім чынам, ідэі дзяржаўнага будаўніцтва, якія распрацоўваў тэарэтычна і адстойваў на практыцы канцлер ВКЛ Л. Сапега, адпавядалі найбольш прадуктыўным, перадавым інавацыям эпохі еўрапейскага Адраджэння.

¹ Галоўны архіў старажытных актаў у Варшаве. Архіў Радзівілаў. Адзел II. № 239. Арк. 20.

² Тамсама. Арк. 1.

³ Тамсама. Арк. 6—7.

⁴ Тамсама. Арк. 2—4.